

Przeszłość społeczna
Próba konceptualizacji

PUBLIKACJA PRZYGOTOWANA
PRZEZ KOMISJĘ ANTROPOLOGII PRADZIEJÓW I ŚREDNIOWIECZA
DZIAŁAJĄCĄ PRZY KOMITECIE NAUK PRA- I PROTOHISTORYCZNYCH PAN

KOMITET REDAKCYJNY:
ARKADIUSZ MARCINIAK — PRZEWODNICZĄCY
JAN MICHAŁ BURDUKIEWICZ
DOROTA CYNGOT
HANNA KOWALEWSKA-MARSZAŁEK
FRANCISZEK M. STĘPNIOWSKI
STANISŁAW TABACZYŃSKI
ANNA ŻALEWSKA

Przeszłość społeczna

Próba konceptualizacji

Redakcja: Stanisław Tabaczyński, Arkadiusz Marciniak,
Dorota Cyngot, Anna Zalewska

Wydawnicwo Poznańskie • Poznań 2012

© Copyright by Autorzy, 2012
© Copyright by Wydawnictwo Poznańskie Sp. z o.o., Poznań 2012

Redakcja: Roman Bąk

Projekt okładki: Teresa Murak, Dariusz Wyczółkowski
Rzeźba: Teresa Murak, Chrystus Pantokrator 2010, Centrum Rzeźby Orońsko;
materiał: żeliwo, piasek; wym. średnica 2 m
Fotografia: Dariusz Zgutka

Komputerowe opracowanie okładki: Jacek Dudek

Praca współfinansowana ze środków PAN – Komisji Archeologicznej przy Oddziale Poznańskim PAN oraz Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.

Niniejszy projekt został zrealizowany przy wsparciu finansowym Komisji Europejskiej (Program Kultura 2007-2013). Publikacja odzwierciedla jedynie stanowisko jej autorów i Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za umieszczoną w niej zawartość merytoryczną.

The project has been funded with support from the European Commission („Culture” 2007-2013). This publication reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

DG Edukacja i Kultura

Program „Kultura”

archaeology in contemporary europe

professional
practices &
public outreach

ISBN 978-83-7177-791-2

Wydawnictwo Poznańskie Sp. z o.o.
ul. Fredry 8, 61-701 Poznań,
Sekretariat: tel. +48 61 853-99-10, faks +48 61 853-80-75
Dział handlowy: tel. +48 61 852-38-44
<http://www.wydawnictwopoznanskie.com>
e-mail: sekretariat@wydawnictwopoznanskie.com

ARKADIUSZ MARCINIAK

Archeologia wobec innych dyscyplin. Obszary współpracy. Wprowadzenie

1. WPROWADZENIE

Rozwój archeologii, wyznaczany pojawianiem się kolejnych paradygmatów badawczych, nowymi odkryciami, tworzeniem instytucji akademickich i muzealnych czy zmianami ogólnego kontekstu jej funkcjonowania, odbywał się w warunkach wielowątkowej i intensywnej współpracy z innymi dyscyplinami. Rzutowała ona w fundamentalny sposób na kondycję, charakter i tożsamość archeologii. Taka współpraca była i pozostaje nie tylko niezbędna, ale i nieunikniona, gdy przyjmujemy, że celem archeologii jest poznanie szeregu zmiennych życia społecznego, które nie są bezpośrednio podległe obserwacji, na podstawie niezwykle różnorodnych materiałów archeologicznych. Niełatwo zliczyć wszystkie dyscypliny, które zaważyły na obecnej postaci archeologii i nadal ją kształtują, oraz wskazać te z nich, które odgrywają dzisiaj najważniejszą rolę. Każda taka lista, nawet najdłuższa, nie będzie kompletna, a nie ulega przecież wątpliwości, że przyszłość dopisze do niej kolejne dziedziny. Ta różnorodność sprawia, że niełatwo znaleźć prosty klucz do uporządkowania tych wielowątkowych obszarów współpracy. Autorzy rozdziałów zawartych w tej części pracy podjęli się próby ich uporządkowania i usystematyzowania z perspektywy własnych dyscyplin. Sami, w mniejszym bądź większym zakresie, realizowali lub nadal realizują taką współpracę w różnych jej wymiarach i z różną intensywnością.

Lektura poszczególnych rozdziałów przynosi bogaty, różnorodny i fascynujący obraz tej współpracy, uwiecznionej spektakularnymi sukcesami, ale nie pozbawionej też wzajemnych zawodów i rozczarowań. Poszczególni autorzy łączą perspektywę synchroniczną, nastawioną na ustalenie merytorycznych obszarów tej współpracy, z wymiarem diachronicznym, kreśląc obraz przemian, jakim ta współpraca podlegała w kolejnych dekadach. Omawiają wspólne pola badawcze, wzajemne inspiracje, zwroty i fuzje oraz zmiany profilu i obszarów wspólnych przedsięwzięć badawczych. Próbuja

skonceptualizować te wzajemne przedsięwzięcia w perspektywie rytmu zmian, jakim podlegały poszczególne dyscypliny oraz w warunkach ulegającego stałym przekształceniom intelektualnego klimatu epoki.

Tych kilka uwag wprowadzających jest w większym stopniu próbą uporządkowania szeregu zapożyczeń, jakie pozyskała archeologia z innych dziedzin nauki, które szeroko omawiają poszczególne rozdziały, aniżeli pogłębioną analizą relacji pomiędzy polami badawczymi współdziałających dziedzin, stopnia ich integracji czy rozpoznaniem obszarów badawczych poszczególnych dyscyplin, które pozostawały pod wpływem inspiracji archeologicznych. To wprowadzenie unika zatem wnikania w szereg szczegółowych zagadnień, które są kompetentnie omawiane w poszczególnych rozdziałach.

2. OKOLICZNOŚCI I FORMY WSPÓŁPRACY ARCHEOLOGII Z INNYMI DYSCYPLINAMI

Okoliczności, w których dochodziło do współpracy między archeologią a szeregiem innych dyscyplin, były różnorodne i zmienne w czasie. Dochodziło do nich często w warunkach ich obecności w strukturze nauk w różnych tradycjach badawczych. Określały one możliwość wzajemnej współpracy, definiowały ich obszary oraz decydowały o intensywności kontaktów. Relacje pomiędzy archeologią a innymi dyscyplinami należy zatem rozpatrywać w wymiarze historycznym. Nie ulega bowiem wątpliwości, że natężenie kontaktów, inspiracji i wspólnych przedsięwzięć badawczych zmieniły się w czasie, w takim rytmie przemianom podlegały też obszary kontaktów, ich hierarchia oraz wzajemne powiązania. W takiej sytuacji znalazły się archeologia, etnografia i historia, zaliczone już w drugiej połowie XIX wieku do nauk historycznych. Ich rozwój w Europie był związany z legitymizowaniem powstających w tym czasie państw narodowych i ich ideologii. W kolejnych dekadach ważną okolicznością określającą warunki tej współpracy był zmieniający się w czasie status archeologii jako dyscypliny naukowej zaznaczający się odejściem od jej na wskroś empirycznej postaci i dążeniem do nomotetyzacji. Z kolei kultura materialna w okresie dominacji marksizmu o wschodnioeuropejskiej proweniencji stała się przedmiotem zainteresowania przedstawicieli szeregu dyscyplin, między innymi językoznawców, antropologów społecznych i socjologów, archeologów i historyków, geografów i ekonomistów. Uważa się, że gwałtowny wzrost badań nad kulturą materialną, nad konceptualizacją materialności oraz pojmowaniem społeczeństwa i kultury jako dynamicznych sieci relacji społecznych, była pierwszą systematyczną próbą wprowadzenia teorii społecznej do archeologii (McGuire 1992: 1). Sytuacja taka wygenerowała powstanie różnorodnych ujęć teoretycznych, a marksizm jest uważany za pierwszą teorię

społeczną w archeologii. Równie doniosłe zmiany przyniósł tzw. zwrot lingwistyczny, który przeorał całą humanistykę i odcisnął głębokie piętno na archeologii, antropologii, historii, historii sztuki i wielu innych dyscyplinach. Jego pojawienie się wyznacza zatem pewien synchronizm w ich rozwoju. W rezultacie doprowadziło do ich zbliżenia widzenie (przeszłej) rzeczywistości jako tekstu i sposobu jej interpretacji przy użyciu teorii dyskursu i semiotyki.

Współdziałania z innymi dyscyplinami, szczególnie te rozciągnięte w czasie, miały dla archeologii rozmaite konsekwencje. Ich efektem było często wykształcenie się osobnych specjalizacji. Powstawały ze względu na odrębny przedmiot badań, metody postępowania badawczego czy płaszczyznę teoriopoznawczą. Taka forma bardziej zinstytucjonalizowanej współpracy wymagała wiedzy w zakresie dyscyplin, które się na nią składały oraz umiejętności ścisłego współdziałania pomiędzy ich przedstawicielami. I tak np. archeologia architektury mogła być uprawiana przez osoby posiadające minimum kompetencji w zakresie archeologii, historii sztuki, architektury oraz wybranych nauk ścisłych.

Owym próbom współpracy i różnym formom ich instytucjonalizacji towarzyszyły mniej lub bardziej wyraźnie artykułowane oczekiwania bardziej sformalizowanej integracji wspólnych wysiłków badawczych, organizowanie badań wokół podobnej problematyki, wykorzystanie wspólnej płaszczyzny teoriopoznawczej czy też integracja wykorzystywanych metod. W efekcie zgłaszano postulat badań inter-, multi- czy transdyscyplinarnych, jako remedium na w dużej mierze chaotyczny kształt tej współpracy w różnych obszarach praktyki archeologicznej i wątpliwy status poznawczy otrzymywanych wyników. Taka forma współpracy była dodatkowo wymuszana transdyscyplinarnym charakterem współczesnej nauki. Po przełomie lingwistycznym zbliżenie pomiędzy różnymi dyscyplinami naukowymi przyjęło również formę analizy własnego języka narracji.

3. ARCHEOLOGIA WOBEC WSPÓŁPRACY Z INNYMI DYSCYPLINAMI

Wszechobecna współpraca z innymi dyscyplinami nie pozostawała bez wpływu na tożsamość archeologii. Wymuszała konieczność ciągłego reformułowywania i dookreślania jej statusu, tak aby zachowała konieczną suwerenność, a jej granice nie uległy zbyt daleko idącemu rozmyciu. Przechodząc przez różne stadia swego rozwoju, odmiennie definiowała charakter podejmowanej problematyki i intensywność penetracji różnych obszarów badawczych. Szczególnym punktem odniesienia, od momentu powstania dyscypliny, pozostawały antropologia i historia. Dynamika tych wzajemnych relacji zmieniała się w czasie w zależności od stopnia, w jakim archeologia zbliżała się lub oddalała od jednej z nich.

Sytuacja wzajemnych zależności trwa od końca XIX wieku, a więc sięga początków archeologii. Dyscyplinom tym przyświecał wspólny cel, którym było badanie kultury człowieka. Różniły się jedynie pod względem wykorzystanego materiału empirycznego. U podstaw tej daleko posuniętej integracji w pierwszej fazie rozwoju, manifestowanej w postaci archeologii kulturowo-historycznej, leżały założenia pozytywizmu i wiara w postęp. Integrujący charakter posiadała także sfera światopoglądowa, w szczególności kształtowanie i podtrzymywanie świadomości narodowej oraz przynależności do narodu i dumy z jego dziejów. W okresie bliższym naszym czasom, wspólnoty tej należy doszukiwać się w filozofii kultury, szczególnie w inspiracjach pracami Hansa-Georga Gadamera, Martina Heideggera czy Paula Ricoeura. Docierały one do tych trzech dyscyplin niezależnie od siebie, doprowadzając w nieunikniony sposób do ich pewnej integracji, w sytuacji, w której ich bezpośrednie odniesienia wobec siebie znacznie osłabły.

Usadowienie się archeologii pomiędzy historią a antropologią sprawiło, że z czasem zaczęto odżegnywać się od statusu nauki pomocniczej historii oraz od zaliczania archeologii w poczet nauk antropologicznych (Binford 1962). Szukano elementów właściwych archeologii, które miały konstytuować jej specyfikę i odrębność. Tendencja ta pozwoliła Davidowi Clarke'owi (1973) na sformułowanie opinii, że „archeologia jest archeologią i tylko archeologią” (*archaeology is archaeology is archaeology*) i na odrzucenie bliskich związków z historią. Niedługo potem Ian Hodder (1986) mógł ogłosić rozstanie z antropologią, formułując program „archeologii jako archeologii” (*archaeology as archaeology*). Obydwa manifesty należy widzieć jako symptom powstania samoświadomej sobie dyscypliny naukowej wyposażonej w niezależne narzędzia badawcze i zdolnej do tworzenia własnych teorii. Okres, jaki upłynął od ich ogłoszenia, był czasem wzmocnienia się archeologii i doprowadził do wykształcenia się w pełni samowystarczalnej i silnej dyscypliny, która skonceptualizowała wszystkie elementy składowe swego procesu badawczego. Dzięki temu w znacznie mniejszym stopniu jest ona obecnie wystawiona na wpływy zewnętrzne i na konieczność ciągłego wspierania się pomysłami pochodzącymi z innych dyscyplin.

Przeciwstawną tendencją niektórych kręgów badawczych pozostaje nadal jednak nastawianie się na recepcję płynących z zewnątrz inspiracji. Przyrastają one w zawrotnym tempie, są ledwie dopracowane, przemyślane i świeżo aplikowane, a już zastępują je kolejne, często przeciwstawne i wzajemnie wykluczające się. Ogłaszane są kolejne przełomy i zwroty, o których szybko się zapomina, poszukując kolejnych. Uderza często brak namysłu nad zasadnością ich literalnego przenoszenia do dyscyplin szczegółowych, takich jak archeologia. Widać w tym przekonanie o trwającej unifikacji humanistyki, która podlega cyklicznym przekształceniom w podobnym rytmie, a kolejne zmiany mają mieć status porównywalny do doniosłości przełomu lingwistycznego. Postawa taka prowadzi do zacierania różnic pomiędzy poszcze-

gólnymi dyscyplinami humanistycznymi i sprawia, iż nie dostrzega się ich wzrastającej emancypacji. Podejmowanie prób ciągłego redefiniowania konstytuujących elementów dyscypliny w perspektywie tych zwrotów i przełomów nie pozwala na konceptualizację zjawisk, które wyznaczają rzeczywistą zmianę w jej statusie i sposobach jej uprawiania. Archeologia początków XXI wieku jest dyscypliną na tyle dojrzałą, że nie musi więcej żywić się wyrzutami, że nie „nadaża” za zachodzącymi na zewnątrz przemianami i stać ją na to, aby niektóre z nich zwyczajnie ignorować.

4. ARCHEOLOGIA WOBEC INNYCH DYSCYPLIN

Możemy wyróżnić trzy podstawowe obszary współpracy archeologii z innymi dziedzinami. Dotyczą one wszystkich etapów procesu badawczego. Pierwszy z nich obejmuje wykorzystanie szeregu kategorii i pojęć, które pozwalają na konceptualizację rozmaitych obszarów rzeczywistości pradziejowej. Podobny charakter mają zapożyczenia pojęć i mechanizmów, pozwalające na konceptualizację procesów zachodzących w pradziejach, w szczególności zjawisk genezy i zmiany kulturowej. Trzecim obszarem współpracy są metody badawcze, pozwalające na realizację celów poznawczych na podstawie analizy ciągle wzrastającego korpusu źródeł. Rozpoznanie tych obszarów i ich krytyczna ocena stanowią znaczący krok w kierunku stworzenia podstaw realnej współpracy dyscyplin badających przeszłość społeczną. Umożliwiają one poszukiwanie najbardziej efektywnej formuły i zasad współpracy oraz ustalenie, w jaki sposób archeologia może z tej współpracy skorzystać.

4.1. Kategorie i pojęcia

Rezultatem jednego z najważniejszych aspektów współpracy z innymi dyscyplinami jest wprowadzenie do archeologii szeregu pojęć i kategorii, które pozwoliły na konceptualizację szeregu zmiennych kulturowych i społecznych. Szczególnym ich rezerwuarem były teorie antropologiczne i socjologiczne, które pozwoliły na rozpoznanie struktury społecznej i ideologii wspólnot pradziejowych, tworzenia się kompleksowości społecznej, powstawania struktur wodzowskich i wczesnych państw czy polisemantyzacji kultury, a także umożliwiły dostrzeżenie synkretycznego charakteru społeczności pradziejowych.

Dzięki historii sztuki możliwe było zdefiniowanie szeregu pojęć, takich jak styl czy sztuka. W szczególności podjęto próbę ustalenia, w jaki sposób uniwersalna kategoria sztuki, sformułowana w odniesieniu do nowożytnej kultury europejskiej, może być adekwatna do badania kultur pradziejowych i starożytnych. W takim samym stopniu inspiracje z językoznawstwa pozwoliły na po-

znanie natury języka jako jednego z głównych kryteriów kultury. Z kolei teoria ewolucji stanowi podwalinę rozumienia człowieka prądziejowego jako istoty biologicznej i wyznacza ramy interpretacyjne zmienności jego cech. Współpraca z innymi dyscyplinami pozwoliła na konceptualizację szeregu bardziej szczegółowych zjawisk, takich jak dar i jego wymiana, tzw. wspólnota komunikatywna, klasyfikowanie budowli architektonicznych, systematyka materiału budowlanego czy budowlanych rozwiązań konstrukcyjnych.

W zakresie charakterystyki biologicznej człowieka wykorzystano szereg kategorii pozwalających na opisywanie i klasyfikację jego zmienności wewnątrzgatunkowej. Taką kategorią była przed kilkoma dekadami rasa ludzka, stanowiąca manifestację typologizmu w naukach o człowieku. Wprowadzenie genetyki populacyjnej do badań antropologicznych położyło podwaliny pod populacyjne rozumienie zmienności cech fizycznych w gatunku ludzkim i wyznaczyło kres typologicznej koncepcji rasy. Została ona zastąpiona pojęciem kliny, opierającym się na założeniu ciągłości rozkładów cech człowieka i stopniowych zmian częstości występowania poszczególnych genów w przestrzeni geograficznej.

W odróżnieniu od nauk szczegółowych dużo bardziej pośredni charakter miały oddziaływania filozofii. Pomogła ona określić status archeologii jako dyscypliny naukowej, w szczególności naturę jej usadowienia na pograniczu nauk humanistycznych i biologicznych. Pozwoliła na ustalenie statusu przedmiotu poznania w relacji do przedmiotu badania, pozycję teorii w procesie badawczym oraz procedurę aksjologicznych sensów nadawanych przeszłości. Doprowadziła także do zdefiniowania statusu epistemologicznego dyscypliny, w tym rangi indukcji, interpretacji czy doświadczenia wraz z jego teoretyczną interpretacją. Filozofia umożliwiła także zdefiniowanie statusu uprawiania archeologii w teraźniejszości i określenie warunków, w jakich ten proces się odbywa. Dostarczyła także płaszczyzny samokrytycznego spojrzenia i namysłu archeologii nad samą sobą.

4.2. Pochodzenie i zmiana

Ważnym obszarem zapożyczeń z innych dyscyplin są pojęcia i mechanizmy umożliwiające konceptualizację genezy i początków szeregu zjawisk określających początki człowieka i stanowiących podwaliny kultury. Archeologia w połączeniu z antropologią fizyczną zajmuje się i zajmowała pochodzeniem człowieka, a więc procesem ewolucji biologicznej, która doprowadziła do wyłonienia się *Homo sapiens sapiens*. W szczególności umożliwiła rozpoznanie czterech grup cech, których wykształcenie pozwoliło na odróżnienie naszego gatunku od innych naczelnych: wyprostowanej postawy i dwunożnego chodu, powiększenia mózgu, dominacji zębów trzonowych w połączeniu z redukcją kłów oraz powstania narzędzi i rozwoju kultury materialnej.

Dzięki współpracy z zoologią możliwe stało się rozpoznanie miejsc i procesu wykształcenia się udomowionych zwierząt z form ich dzikich przodków. Udomowienie zwierząt było ważnym wydarzeniem cywilizacyjnym, które umożliwiło powstanie gospodarki wytwórczej, co miało daleko idące konsekwencje dla wszystkich aspektów dziejów człowieka i jego kultury. W podobny sposób, dzięki współpracy z botaniką, udało się rozpoznać powstanie udomowionych roślin, przede wszystkim zbóż i roślin strączkowych.

Współpraca z językoznawstwem pozwoliła rozpoznać genezę mowy artykułowanej, początki języka, powstanie i ewolucję języków poszczególnych grup ludzkich (wspólnot komunikatywnych) czy początki pisma. W szczególności, podjęto próbę zbadania takich zagadnień jak powstanie prajęzyka ludzkości – hipotetycznego prajęzyka *homo sapiens*, czy późniejszej makrorodziny nostratycznej. Zagadnieniem ogromnej rangi było zbadanie pochodzenia językowej wspólnoty indoeuropejskiej. Z perspektywy archeologii polskiej i europejskiej szczególnie istotne wydaje się rozpoznanie zagadnienia językowej wspólnoty prasłowiańskiej, głównie jej pochodzenia i rozprzestrzenienia się. Równie ważnym zagadnieniem było rozpoznanie genezy sztuki, w tym sztuki naskalnej. Innym istotnym obszarem zainteresowań archeologii polskiej są procesy formowania się państwowości w strefie europejskiego *Barbaricum*, czyli mechanizmami przejścia z segmentowych ustrojów tzw. plemiennych do mniej lub bardziej scentralizowanych organizmów państwowych. Dotyczy to w szczególności początków państwa Piastów.

Kolejnym ważnym blokiem tematycznym są zapożyczenia pozwalające na konceptualizację procesów zachodzących w różnych obszarach ludzkiej kultury i ich zmiany w czasie. W obszarze współpracy archeologii z językoznawstwem jest to badanie ekspansji i późniejszego rozpadu wspólnoty słowiańskiej. Dzięki kooperacji z współczesną geografiami możliwe było rozpoznanie sekwencji relacji pomiędzy człowiekiem a środowiskiem, w odniesieniu do klimatu, szaty roślinnej i fauny, współzależności poszczególnych składników oraz strefowości klimatu i wymuszanej przez ten klimat strefowości szaty roślinnej. Nauki behawioralne pozwoliły rozpoznać niektóre rodzaje zachowań człowieka prądziejowego poprzez odwołanie się do doświadczeń etologii, socjologii czy psychologii ewolucyjnej.

Paleodemografia antropologiczna pozwala rozpoznać stan i dynamikę biologiczną populacji prądziejowych, ich wielkość i rozmieszczenie. Z kolei paleodemografia archeologiczna pozwala oszacować szereg parametrów demograficznych, takich jak wielkość grupy, gęstość zaludnienia, rozkłady wymieralności, wzorce migracji, przyczyny i mechanizm zmian demograficznych, wpływ parametrów demograficznych populacji na zmianę kulturową, etc. Jeszcze inne zmienne rozpoznaje demografia historyczna, w szczególności strukturę wiekową i społeczną, historię rodzin i rodów, charakterystykę gospodarstw domowych, stanu majątkowego różnych grup społecznych, etc.

Molekularne analizy DNA pozwalają na identyfikację cech fenotypowych, takich jak np. kolor skóry i rodzaj owłosienia, predyspozycje do chorób uwarunkowanych genetycznie, profil immunologiczny, jak również cech gatunku, takich jak zdolność do posługiwania się mową lub przejawy zachowań, np. sposób doboru partnerów, także tolerancja laktozy, rozpoznanie pokrewieństw biologicznych i geograficznego obszaru pochodzenia oraz ustalenie szlaków migracji pojedynczych osobników i całych populacji.

Badania na pograniczu archeologii i zoologii pozwoliły ustalić rolę i znaczenie dla społeczności ludzkich zwierząt, zarówno dzikich, jak i udomowionych, które oprócz znaczenia w gospodarce stały się ważnym elementem życia społecznego oraz wierzeń i symboliki. Możliwe stało się także rozpoznanie zrębów gospodarki pasterskiej, polegającej na przemieszczaniu się grup ludzkich wraz ze swoimi stadami pomiędzy zimowymi a letnimi terenami wypasów.

4.3. Metody badawcze

Dyscypliny, z którymi współpracuje archeologia, szczególnie antropologia kulturowa, socjologia, religioznawstwo, językoznawstwo i inne, dostarczają szeregu modeli wyjaśniających oraz metod badawczych.

Dzięki metodom paleośrodowiskowym możliwa stała się rekonstrukcja paleośrodowiska i rekonstrukcja relacji człowieka do ich zmieniającego się charakteru. W szczególności związki człowieka ze środowiskiem są wyjaśniane przy wykorzystaniu modeli ekologicznych. Modelowanie tych relacji zakłada uwzględnienie szeregu zmiennych właściwych społecznościom ludzkim, takich jak środowisko przyrodnicze, środowisko społeczne oraz wytwory kultury. Modelowanie takie nazywane jest często biokulturowym, pozwala bowiem na kompleksowe i całościowe zbadanie związków między biologią, kulturą i środowiskiem oraz analizę ich znaczenia w procesie przystosowywania się. Ekologia człowieka dostarcza modeli zmiennych populacyjnych i kulturowych, pozwalających na konceptualizację przystosowania się gatunku do środowiska, które jest wypadkową energii pozyskiwanej w trakcie odżywiania i zużywanej na podtrzymanie procesów życiowych. W rezultacie pozwala obliczyć pojemność graniczną środowiska i oszacowanie wielkości populacji, która mogła je zamieszkiwać.

Na styku archeologii i antropologii rozwija się dyscyplina określana mianem bioarcheologii, zainteresowana rekonstrukcją środowiska przyrodniczego oraz warunków bytu i stylu życia dawnych populacji ludzkich. Obecnie pojęcie to jest na tyle szerokie, że obejmuje poza tzw. antropologią pradziejową i historyczną również archeozoologię, paleobotanikę, palinologię czy badania chemiczne molekularne subfosylnych materiałów biologicznych pozyskiwanych ze stanowisk archeologicznych. W rezultacie bioarcheologia stanowi ramy metodyczne i interpretacyjne dla różnego rodzaju danych bio-

logicznych zebranych na stanowiskach archeologicznych. Uważa się ją za ważną i efektywną płaszczyznę współpracy pomiędzy archeologią a dyscyplinami przyrodniczymi.

Geologii zawdzięczamy powstanie pojęcia stratygrafii i konceptualizację procesów deponowania. Szczególną jej postacią jest tafonomia, opisująca transformację organizmu od jego śmierci do wydobycia jego szczątków.

Szereg nowych metod badawczych wniosła do archeologii biologia molekularna. Metodyka analizy tzw. starego DNA (aDNA) pozwala na sekwencjonowanie nie tylko fragmentów cząsteczki mitochondrialnego (mtDNA) lub jądrowego DNA (nuDNA), ale kompletnych cząsteczek (genomów) organizmów żyjących przed dziesiątkami tysięcy lat.

Badania archeobotaniczne i palinologiczne pozwalają odtworzyć rolę roślin w życiu i gospodarce człowieka oraz przeprowadzić rekonstrukcję warunków paleoekologicznych, wykorzystania pożywienia roślinnego czy ingerencji człowieka w przebieg naturalnej sukcesji szaty roślinnej. Podstawą źródłową są szczątki mikroskopowe, takie jak ziarna pyłku, spory, fitolity i okrzemki, oraz makroskopowe, takie jak owoce, nasiona, oraz fragmenty wegetatywne, takie jak liście, łodygi, drewno czy korę.

Rewolucyjny charakter miało wprowadzenie do archeologii fizycznych metod datowania z zastosowaniem zjawiska rozpadu promieniotwórczego pierwiastków. Wykorzystuje się w tym celu czas połowicznego rozpadu, charakterystyczny dla każdego pierwiastka, który pozwala zmierzyć, ile czasu upłynęło od momentu zajścia procesu fizycznego lub biologicznego, który rozpoczął jego rozpad. Szczególne znaczenie posiada w tym zakresie metoda radiowęglowa. Polega ona na badaniu wieku próbek organicznych na podstawie pomiaru proporcji pomiędzy izotopem promieniotwórczym ^{14}C a izotopami trwałymi ^{12}C i ^{13}C . Śmierć organizmu zwierzęcego lub roślinnego oznacza zatrzymanie procesu wchłaniania węgla z atmosfery. Rozpoczyna się jednocześnie rozpad pierwiastka węgla o masie 14, którego ilość stopniowo zmniejsza się, aż do całkowitego zaniku po okresie około 50 tys. lat. Archeologia wykorzystuje do datowania także szereg innych metod opartych na procesie rozpadu promieniotwórczego pierwiastków, takich jak m.in. metoda potasowo-argonowa, ołowiowa czy uranowo-torowa.

Dzięki zastosowaniu metod analizy stabilnych izotopów pierwiastków węgla ($^{13}\text{C}/^{12}\text{C}$) i azotu ($^{14}\text{N}/^{15}\text{N}$) w kolagenie kości i zębów, możliwa stała się także rekonstrukcja diety. Izotopy te mogą być także wykorzystywane do śledzenia wędrówek ludów w przeszłości. Podobny charakter mają badania izotopów tlenu i strontu, które pozwalają na ustalenie pochodzenia grup ludzkich. Analiza pierwiastków śladowych, takich jak stront i wapń jest używana w celu ustalenia udziału pokarmu roślinnego i pochodzenia morskiego w diecie. Punktem odniesienia jest rozpoznana w danym środowisku zawartość strontu, która nie ulega zmianie podczas włączania go w sieć krystaliczną kości. Do badania diety wykorzystywany jest także bar i cynk.

Historia sztuki dostarczyła szeregu szczegółowych metod badania sztuki pradziejowej i starożytnej. Wypracowano szereg efektywnych metod interpretacyjnych, takich jak np. metoda ikonograficzno-ikonologiczna w ujęciu Erwina Panofsky'ego. Uzyskała ona szczególną rangę w badaniach sztuk przedstawiających oraz dzieł sztuki „nieprzedstawiającej”, jaką jest architektura.

Metody językoznawstwa dały odpowiedź na szereg pytań nurtujących archeologię, w szczególności umożliwiły odczytanie źródeł pisanych, badanie nazw, odczytanie języków dawnych ludów oraz odtworzenie powiązań między nimi czy rekonstrukcję starożytnych języków. Realizacją wspólnego pola zainteresowania historii sztuki, archeologii i językoznawstwa, jakim jest rozwój mowy artykułowanej oraz języka, było sformułowanie szeregu propozycji metodycznych. Metody etnolingwistyczne umożliwiły konceptualizację procesu tworzenia się i utrzymywania tożsamości wspólnotowej, wykorzystując do tego celu koncepcję językowego obrazu świata, rozumianego jako struktura pojęciowa, utrwalona w systemie danego języka. Genealogia lingwistyczna umożliwiała z kolei rekonstrukcję najstarszych rodzin i grup językowych oraz opis ewolucji prajęzyka ludzkości. Dzięki leksykostatystyce doszło do określenia pokrewieństwa pomiędzy językami i rodzinami językowymi, a za pomocą glottochronologii możliwe stało się ustalenie czasu rozpadu prajęzyka danej rodziny na odrębne języki.

W zakresie badań początków państwowości we wczesnym średniowieczu wykorzystuje się badanie izotopów tlenu i strontu, które pozwala na ustalenie pochodzenia grup ludzkich. Zakłada się także połączenie metod badania źródeł archeologicznych ze źródłoznawstwem historycznym i ustalenie autonomicznego charakteru wczesnośredniowiecznych źródeł archeologicznych. Jest to istotne szczególnie w sytuacji poważnych rozbieżności w ustaleniach mediewistów w porównaniu z wynikami najnowszych badań archeologicznych nad początkami państwa polskiego.

5. UWAGI KOŃCOWE

Konceptualizacja wpływu szeregu dyscyplin na archeologię, która dokonywała się na wielu płaszczyznach, nie jest łatwa do ogarnięcia i uporządkowania. Autorzy rozdziałów w tej części pracy pokazują jej bogactwo, wielowątkowość i skomplikowany charakter. Ich ocena nie jest też jednoznaczna wśród praktykujących archeologów. Wątpliwości budzi pytanie, na ile powstałe w ramach współpracy archeologii z innymi dyscyplinami opracowania i analizy są komplementarne, a realizowana przez nie procedura badawcza jest koherentna i prawomocna. Wysiłki na rzecz integralności podejmowanych wspólnie działań powinny być stale kontynuowane, aby zapewnić efektywność tej współpracy w uzyskiwaniu spójnych wyników.

BIBLIOGRAFIA

Binford L.R.

1962 *Archaeology as anthropology*, „American Antiquity” 28 (2), s. 217-225.

Clarke D.L.

1973 *Archaeology. The loss of innocence*, „Antiquity” 47, s. 6-18.

Hodder I.

1986 *Reading the past. Current approaches to interpretation in archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press.

McGuire R.H.

1992 *A Marxist archaeology*, Orlando: Academic Press.